

Lado Planko

UPELLAE

Antično poštno postajo Upellae (var. Upella) so domnevali na vsaj dveh mestih, v Vitanju in v Velenju. Radovednejšega bralca velja v tej zvezi napotiti najprej na članek 'Upellae – Vitanje?' v Zgodovinskem časopisu št. 1-4/1954, v katerem Jaro Šašel spodbija domnevo, da je rimska poštna postaja Upellae stala na območju Vitanja. Šašel pravi med drugim: 'Nihče, ki postavlja postojanko Upellae na Vitanje, se torej ne opira na rimske najdbe, marveč na svoj vtis ter na slučaj, da sporočena razdalja Celeia-Upellae ustreza približno razdalji Celje-Vitanje.'

Za vsaj minimalno seznanjenost s temo je treba prebrati še temeljit članek Jožeta Hudalesa 'Velenje v rimskih časih – Se je Velenje včasih imenovalo Upellae?', objavljen v Našem času v nadaljevanjih 1., 8. in 15. februarja 1980, ki mu je vsaj do morebitnih izkopavanj težko kaj bistvenega dodati; časopis je javno dostopen na naslovu <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-1K08RSTQ>>. V manjši meri se je s tem vprašanjem ukvarjala še vrsta avtorjev.

Skoraj sočasno z objavo Hudalesovega članka je prišlo do pomembnega odkritja, ki potrjuje Šašlovo domnevo (verjetno je celo kronski dokaz zanjo), vendar je bil eminentni materialni dokaz takorekoč takoj spet izgubljen, za povrh pa s(m)o ga v Velenju iz neznanih razlogov tudi pozneje nekako spregledali*. Odkritje Petra Petruja je omenjeno v Ilustrirani zgodovini Slovencev iz leta 1979: »v času boja za prevlado krščanstva v starem Rimu (v 4. stoletju) so na Graški gori požgali poganski tempelj - verjetno mitrej, raziskovanja pa so odkrila tudi ostanke starokrščanske cerkve iz 5. ali 6. stoletja.« Graška gora se je s tem za trenutek znašla v isti vrsti z lokacijami, kot so Ajdovski gradec, Rifnik, Ajdna itd. Petrujeva prezgodnja smrt je žal preprečila zadostno in primerno prezentacijo in eksploatacijo odkritja, tako tudi verjetno dokončno identifikacijo najdišča; morda bo kaj najti v njegovih zapiskih. Časovna odmaknjenost dogodka zdaj otežuje še zbiranje podatkov pri morebitnih lokalnih pričah in pomočnikih.

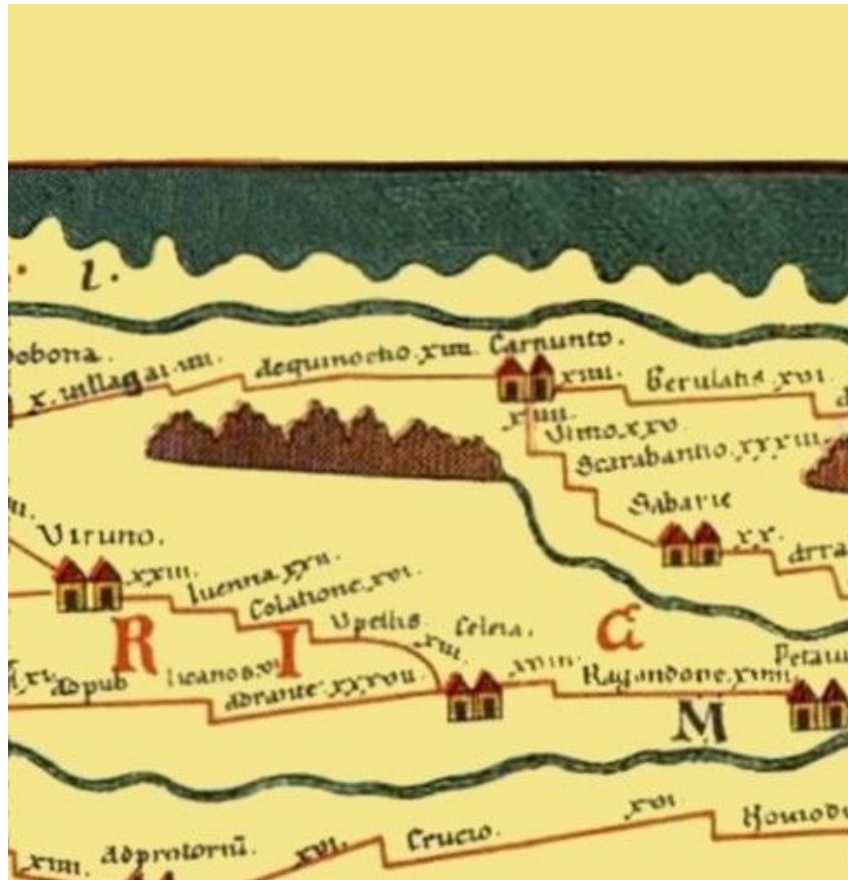
II.

Druga omembe vredna novost je mlajša in je v zvezi s tehnološkim razvojem (: internetom), ki je med drugim omogočil splošen dostop do 'stiliziranega' zemljevida z imenom Peutingerjeva tabula (www.tabulapeutingeriana.de), nastalega v 3. stoletju n.št. Iz njega je razvidno ime kraja Upellae in njegova oddaljenost od Celeie, ki je znašala 13 rimskih milj (1 r.m. = 1479 m, skupaj torej 19,227 km) oz. 16 rimskih milj (23,664 km) od Colatia.

Upellae je mogoče na tej karti zanesljivo umestiti le znotraj loka z omenjenim polmerom severno od Celeie, to je v smeri proti Colatiu (Staremu trgu), Iuenni (Globasnici) in Virunu (Gospe Sveti), oz. južno od Colatia v smeri proti Celei, kar zajema tako območje Vitanja kot območje Velenja; ob strani puščam malo eksotično možnost Gorenja. Umestitev Upellae v Vitanje sloni mdr. na kamnih, ki so jih našli pri Stranicah (ad Lotodos) in iz njih skleпали, da se je s ceste Celeia-Poetovio tam odcepila cesta proti Colatiu, ob kateri naj bi ležale Upellae. Vendar izris cestne trase na karti tega ne potrjuje: odcep s ceste Emona-Celeia proti

* Kot eden od možnih razlogov za spregled tega - za identifikacijo lokacije brzkone ključnega - odkritja se zdi nereflektirana projekcija današnje poselitve, gravitacijskih območij in mej teritorialno-upravnih enot v rimske čase oz. v zgodnji srednji vek, zaradi česar o območju onstran Lubele preprosto nis(m)o razmišljali. Podatek je opazil (in ga uporabil v turističnem vodniku po Mislinjski dolini) Stane Berzelak z gimnazije v Slovenj Gradcu; na tem mestu sem dolžen zahvalo Frenku Špilerju, ki me je opozoril nanj.

Colatiu je vrisan *zahodno* od Celeie, medtem ko ležijo Stranice, kjer naj bi bil po 'vitanjski' varianti, *vzhodno* oz. severovzhodno od mesta. Ni mi znano, ali je Šašel ta zemljevid videl na svoje oči, vendar je cesto iz Celeie približno tako 'speljal' tudi on; če ta detajl na karti ustreza tedanjemu stanju v naravi, trasa skozi Vitanje ni več niti logična niti verjetna.

Izrez iz V. segmenta Tabule Peutingeriane od Viruna preko Iuenne, Colatia, Upellae, Celeie, Ragandona do Poetovia; V. segment obsega Norik ter del Italije in Afrike.

III.

Tretjemu vprašanju, tj. ledinskim imenom, bom posvetil malo več prostora. Najprej pa nekaj o razlogih za to razmišljanje.

Kljub - začasni? - odsotnosti neizpodbitnega dokaza se kot bralec težko znebiš vtisa, da je Šašlova 'šaleška' domneva občutno bolj realna, bolj utemeljena od 'vitanjske'. Zdi se celo, da bi bilo templje oz. podobno najdbo na širšem območju Škal mogoče napovedati že na osnovi obstoječih indicev, tudi če jih Petru ne bi odkril. V tej situaciji se kot umesten kaže razmislek o možnostih nadaljne osvetlitve, tj. določitve kraja, v povezavi z razvojem imena; tako razbrane premene bi morale seveda biti skladne z zgodovinskim dogajanjem na tem območju. Tak indic bi bila najprej sled, ki bi jo ime lahko zapustilo (: bi jo moralo zapustiti, če se je obdržalo) na območju, kjer je ležal kraj s tem imenom, oz. oblika, iz katere bi bilo mogoče z zadostno verjetnostjo prikazati povezanost z njegovo poznejšo, morda celo današnjo obliko. Iz obdobja, dolgega tisoč let (od 3. do 13. stol. - če odštejemo omembo osebnega imena, sodne priče z imenom Uuelena v Puchenauu pri Linzu leta 827, ki jo navaja Otto Kronsteiner, traja obdobje brez pisnih omemb Velenja vse do 1264), ki je zelo skromno s pisnimi viri, nas predvsem zanima dogajanje med nastankom Peutingerjeve tabule in prihodom Slovencev, to je med 3. in 6. stoletjem.

IV.

Oris relevantnega zgodovinskega ozadja bom naslonil na Šašlov članek 'Slovenski prostor od Keltov do Slovanov', od koder sta tudi obe skici, pa na mesti iz dela Paole Korošec 'Alpski Slovani' in iz Lotter-Bratož-Castritiusove knjige 'Premiki ljudstev na območju...'; posebej zanimiva mesta sem podčrtal podpisani.

Šašel pravi takole:

»Pred prihodom Rimljanov so današnji slovenski prostor v obdobju ca. 800—350 pred n. e. ekstenzivno poseljevali halštatskodobni, pretežno patriarhalno urejeni pastirski rodovi, ki so — posebej na Dolenjskem, a ne izključno tam — v prvem razcvetu metalurgije ter s tem povezanih obrti in prekupčevanja po vzhodnoalpskem področju ter pod močnim vplivom etruščansko-venetskega sveta kmalu izredno razvili civilizacijsko-kulturno izrazno in organizacijsko moč ter se jeli socialno močno diferencirati. Odtlej datira organizirano vzhodnoalpsko železarstvo. Njihova naselja na hribih, med katerimi so nekatera prava mesta, so bila utrjena gradišča, kot jih označujemo (npr. Stična, Novo mesto, Vače, Libna itd., pa tudi Ptuj, Ljubljana, Celje).

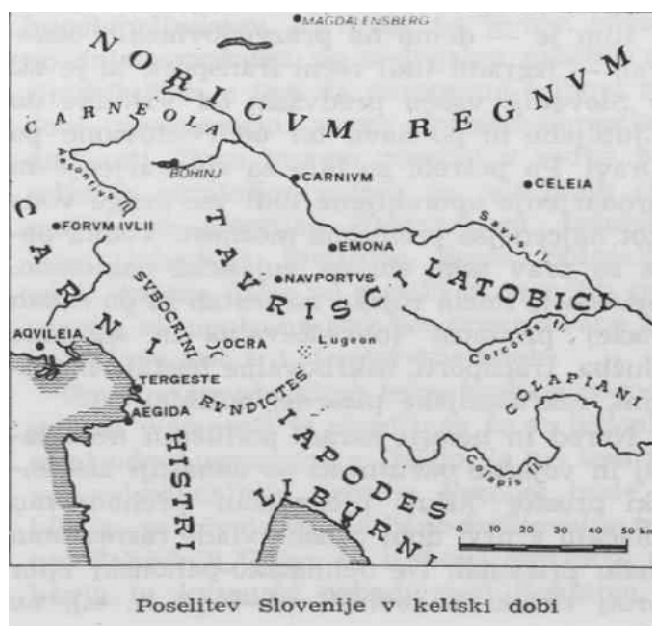
Politično-ekonomsko in organizacijsko so jih v nadaljnjem z navalom svojih rodov in plemen obvladali Kelti (350—50 pred n. e.), ki so imeli bolj razvito trgovsko organizacijo, obvladali so kvalitetnejše metalurške procese in imeli višjo poljedelsko tehniko (z vsemi panogami). Velik del keltskih plemen na Slovenskem se je kmalu politično okretno in dobičkaželjno prilagodil rimskim zunanjepolitičnim in predvsem gospodarskim interesom. Delno je absorbiral, delno uničil poprejšnja središčna naselja ter gradil nova, ne več na vzpetinah, temveč na točkah, ki so bile mnogo prikladnejše za promet in trgovino (npr. Celeia — Celje, Formin, Nauportus — Vrhnika). Kovničarstvo, mitniška služba, raba latinskega pismenstva že same v zadostni meri odražajo gospodarsko-upravni ustroj in socialni napon ljudstev po vzhodnoalpskem prostoru. Od današnje Slovenije je pod to zvezo (= regnum Noricum) spadalo območje severno od Save (npr. Celje, Ptuj, Slovenj Gradec), prejkone tudi zgornja Kranjska ter Bohinj s Posočjem, kjer je živelo pleme Ambisonti.

Teritorij noriškega kraljestva je bil zaradi starih prijateljskih odnosov brez prelivanja krvi anektiran v okupacijskem procesu, ki so ga Rimljani sprožili proti celotnemu alpskemu prostoru od Genove do Trsta v letih 16. in 15. pred n. e. Staroselci na prostoru nekdanjega noriškega kraljestva, zdaj v rimski provinci Noricum, so se naglo asimilirali. Stari vodilni sloj je prevzel vodilna mesta tudi v rimski municipalni samoupravni službi, ki je bila v Noriku zasnovana že za vladarja Klavdija (41 do 54). Rimska, navadno na keltskih poselitvenih osnovah zgrajena, samoupravna mesta na slovenskem prostoru so bila le koloniji Emona — Ljubljana in Poetovio — Ptuj (do Trajana [98—117] je bil v slednji legijski garnizon) ter municipija Celeia - Celje in Neviodunum - Drnovo pri Krškem, na etničnem prostoru še Teurnia (Sv. Peter v Lesu, nem. St. Peter im Holz pri Milštatu), Virunum, Solva (Wagna pri Lipnici), Salla (v območju mesta Zalaiövö), Tergeste, Forum Iulii.

Od mest so bili odvisni vici (vasi, npr. Colatio — Stari trg pri Slovenjem Gradcu, ali Šempeter v Savinjski dolini), poštne postaje (Upellae — Stara vas pri Velenju, Praetorium Latobiorum — Trebnje), pristaniška mesteca Piranon — Piran, Nauportus — Vrhnika), kamnoseška naselja (Šmartno na Pohorju, Podpeč), mitniške postaje (Ragando, nekje pri Čadramu, Ad Publicanos, nekje pri Moravčah), brodarske postaje (Savus Fluvius, verjetno pri Zalogu, zaselek Sava pri Hrastniku), fužine (pri Tržišču, v Bohinju), termalne postaje (Rimske Toplice, Aquae Iasae — Varaždinske Toplice), vojaške postaje na sedlih (Ad Pirum — Hrušica) itd.

Rimska provincialna uprava je začela takoj po zasedbi načrtno izgrajevati ceste. Njen široki, nadregionalni, predvsem strateški koncept se je močno razlikoval od strogo lokalno orientiranih komunikacij iz prazgodovinske dobe, vendar se to v Sloveniji ni močno poznalo, ker je vsaj v goratem predelu priroda sama diktirala osnovna pota. Prometno hrbtenico je tvorila magistrala vzhod—zahod (Rim ali Milano—Aquileia—Emona — odtod ali Siscia ali Poetovio), dopolnjevala jo je peripanonska linija, usmerjena sever—jug (od mesta Vindobona - Dunaj oziroma Carnuntum - Deutsch Altenburg ali na Akvilejo ali Siscijo), obe s številnimi odcepi. V zvezi s tem so bili izgrajeni mostovi in brodovi, urejena sistematična poštna služba ter mitnice, skladišča, državne dajatve, davki, tlaka in postaje zasebnih tvrčk.

Ne delmatsko-panonski upor proti rimski nadoblasti (6—9 po n. e.), ne upor vojakov armade v Iliriku, ko so zvedeli za smrt vladarja Avgusta (l. 14 po n. e.), nista hudo udarila prebivalstva. Niti v letu ‚štirih vladarjev‘ (69), ko so se na sestanku v Poetovionu poveljniki v Iliriku stacioniranih legij odločili vojaško podpreti kot kandidata za prestol uglednega generala, zmagovalca upornih Judejcev, T. Flavija Vespazijana (69—79), dežela ni prehudo trpela. Seveda pa je vse to — kot pozneje tudi Domicijanove (85—89) in Trajanove borbe z Dačani (101 do 106) — od daleč odmevalo, kolikor se delno ni celo tu dogajalo. Drugače je bilo ob krvavem vdoru germanskih plemen pod vodstvom Markomanov, ki so privihrali v Slovenijo do Furlanije (verjetno leta 167), zlasti ker je hkrati izbruhnila kužna epidemija. Ti udarci so razredčili prebivalstvo, uničili gospodarstvo in vladar Mark Avrelij (161—180) je moral tedaj sam prevzeti vrhovno poveljstvo.

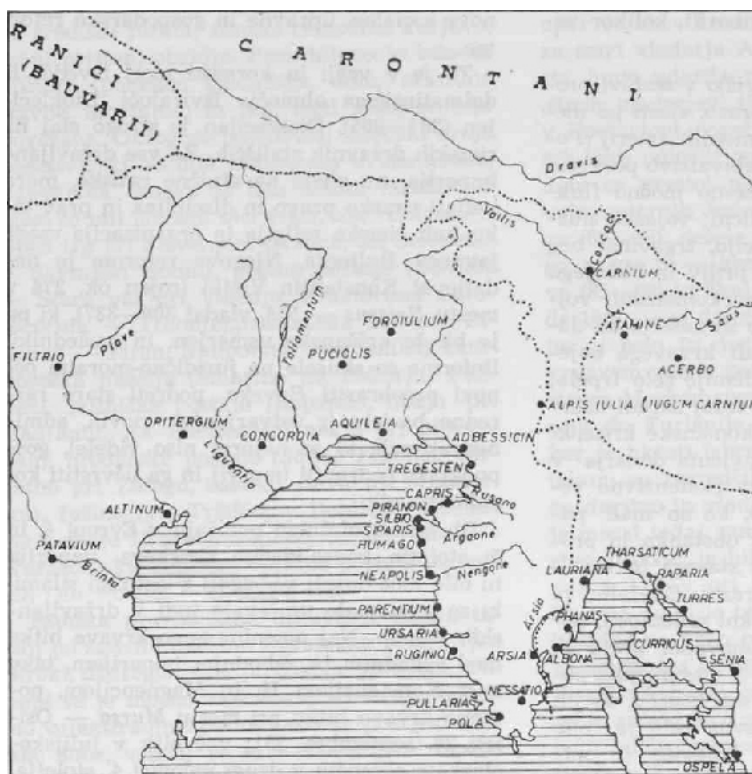

Vendar si je dežela za krajši čas še opomogla in pravo težko življenje s krizami, ki jim ni bilo videti konca, se je začelo šele malo kasneje z nestalnostjo političnega, gospodarskega in socialnega življenja v 3. stoletju, ko je vrelo tako v Panoniji kot v centralnem Balkanu.

Od 3. stoletja dalje je prišlo v sestavi prebivalstva do velikih preobrazb, zlasti po mestih in naseljih vzdolž prometnih arterij (Poetovio, Celeia, Emona). Prebivalstvo po vsem rimskem imperiju je relativno močno fluktuiralo. Vzroki so bili različni: vojaška služba s

sistematično rekrutacijo, trgovina, beg z revnih področij, močan priliv z bližnjega vzhoda, posebej po t. i. markomanskih vojnah za Marka Avrelija, ko so naselja na današnjem Slovenskem zaradi krvavega bojevanja in hkrati kužne epidemije zelo trpela; in v teku vsega 3. stoletja, tedaj zaradi uzurpacij na prestolu, zaradi ekonomske krize, ki jo je sprožila prevelika količina denarja v obtoku.

Vmes so seveda kljub temu barbari pogosto vdirali v imperij in plenili, in če so bili plenilni vdori usmerjeni v Italijo, je pri tem trpel vzhodnoalpski prostor. Posebej hude so bile za prebivalstvo politično-izsiljevalne težnje Zahodnih Gotov in njihova strateška gibanja in kazenski pohodi med Solunom in Rimom pod Alarikom (398–410). Težišče teh pohodov je padlo prav na Istro, Norik in današnjo Slovenijo, pokrajine, iz katerih so Zahodni Goti skušali zgraditi močno foederatno enoto. Slovenija, kot Balkan sploh, se je začela tedaj poseljevati s hunsko-germanskimi pa tudi orientalskimi elementi, ki so vnašali v ta prostor nov način gledanja, dojemanja in življenja. V nasprotju s staro, ko je bilo prebivalstvo gosto naseljeno izključno okrog mest in so bila ta nanizana vzdolž glavnih komunikacij, se je od 4. stoletja dalje pokazala težnja, razredčiti mestne aglomeracije, poseljeni so bili zgoraj omenjeni prostori, močno tudi z omenjenimi foederatno organiziranimi germansko-hunskimi rodovi, tako da je nastala nekaka, skoraj bi rekli, mreža miniaturnih mestnih utrjenih jeder (to so pozno antični kasteli), kot so Rifnik pri Šentjurju ob Celju, Ajdovski gradec nad Vranjem pri Sevnici, Kučar pri Podzemlju, Polhograjska gora, Ajdna nad Potoki itd.

Anonimni geograf iz Ravenne.*

Upravne enote Carneola, Liburnia Tarsaticensis, Histria, Venetiae ter v njegovem geografskem opisu omenjena naselja in reke. V enoti Carneola ni vrisanih 24 postojank, za katere manjkajo lokalizacijske opore. Potek (pikčasto označenih) meja je približen.

□ Okrog leta 700 n.št.

Ne vemo pa, kaj je posebnost vzhodnogotske kraljevske uprave (488—536) in kaj se je dogajalo v času bizantinske (536—568) in naslednje langobardske (568 in dalje) vlade in koliko se je slednja vmešavala čez Kras v današnjo Slovenijo in kako dolgo. Ob popolnoma spremenjeni kasnoantični poselitveni sliki se je popolnoma spremenilo tudi gospodarstvo dežele in socialna struktura prebivalcev. Le malo je političnih dogajanj pozne antike, ki niso šla tudi preko današnje Slovenije, od bojev s Huni in od Atila, ki je leta 452 vodil armado v Padsko ravnino, do Teoderika Velikega, ki je vodil tja Gote z Balkana (487). Mnogo tegob je tedaj padlo na ramena naseljencev na današnjem slovenskem prostoru zaradi usodnega prehodnega značaja dežele, kajti čeznjo so vodila premnoga bojna pota (predvsem ko so leta 552 Franki tu zaprli prehod Belizarjeve armade z Balkana v Italijo; ter leta 562 Narzesov poskus učvrstiti oblast po Furlanskem, Kranjskem in Koroškem). Leta 568 so Furlanijo podjarmili Langobardi, pri tem pa ostaja nejasno, koliko današnje Slovenije so sprva zadržali zase in kako dolgo.

Po obrobjih vsega Karpatskega bazena, a tudi v njem samem je bil od 5. stoletja dalje navzoč slovanski človek. V današnji Sloveniji sami so se že v prvi polovici 6. stoletja gibali številni oddelki Slovanov bodisi vključeni v bizantinsko armado v času vojne z Goti bodisi kot udeleženci raznih roparskih pohodov na Furlansko in v Padsko ravnino.

Ob teh bojih niso bili iztrebljeni vsi stari prebivalci — o keltskih in halštatskih staroselcih tedaj ni več govora, gre za romanizirane in razredčene ostanke orientalsko-hunsko-germanskega življa — nekateri so še nekaj desetletij zdržali v enklavah, bili pa gotovo v naslednjih 100 letih asimilirani.«

Paola Korošec takole opisuje stanje sredi 6. stol.:

»Večinsko prebivalstvo v teh krajih so bili Romani ali vsaj na zunaj romanizirano staro prebivalstvo. Govorili so substandardno latinščino ali celo jezik starega keltskega ilirskega življa. Čeprav so vsa večja mesta še stala, pri čemer so bila nekatera pozidana kasneje, postavljena na ruševinah ali še vedno večji del porušena (Emona, Poetovio, Celeia, Virunum, Flavia Solva idr.), se je večina prebivalstva umaknila v teže dostopne kraje in si zgradila pribežališča (Ajdovski Gradec pri Vranju, Ajdna, Hrušica, Rifnik itd.) z obrambnimi in stanovanjskimi objekti ter cerkvami.«

Sklicujoč se na Prokopijevo delo De Bello Gallico še dodaja: »Ko je (namreč Ildegis, langobardski plemič, ki je dalj časa živel v pregnanstvu pri Slovanih severno od srednjega Podonavja in je ok. 548 iskal pri drugih germanskih plemenih zaveznike proti kralju Auduinu, op. L.P.) odhajal v italijansko Benečijo (takrat gotsko pokrajino) na pomoč Gotom in njihovemu kralju Totilu v spremstvu številnih Slovanov, ga je pot peljala čez Norik, kakor se je po starih prebivalcih imenovalo vzhodnoalpsko področje, kjer so tačas gospodarili Franki. (...) Pot, ki jo je ubral Ildegis, ni bila naključna; po njej so šle vse vojske in ljudstva germanskih in drugih narodov, ki so od 5. stoletja dalje prestopali meje rimskega Norika in Panonije (...) Z odselitvijo Langobardov v Italijo za vzhodnoalpsko ozemlje preneha obdobje, v katerem so tu gospodarila ali začasno bivala germanska plemena.«

Lotter in soavtorji opozarjajo, da je »...dejstvo, da je v Zgornji Panoniji, ki je prav tako (=kot Obrežni Norik, op. L.P.) doživela obdobje poselitve Langobardov, pa tudi obdobje, v katerem so jo zavzeli Avari in Slovani, mogoče dokazati (četudi omejeno) poselitveno kontinuiteto, ki je segala vse do konca 6. st., deloma pa celo v karolinški čas.«

In še: »Na hribih in gorskih grebenih južnih alpskih dolin in njihovega predgorja so bile v 5./6. stol številne višinske utrdbе, ki so – kot smo videli – v več primerih lahko služile kot pribežališče kakšnega škofa. (...) V 6. st. lahko v teh višinskih naseljih ob avtohtonem

prebivalstvu pogosto najdemo vzhodnogotske in langobardske posadke, tako na primer na Ajdovskem gradcu nad Vranjem 40 km JV od Celja nad Savo na cesti proti Neviodunu, ali na Rifniku pri Šentjurju, pribl. 12 km vzhodno od Celja, kjer je grobišče, ki je spadalo k naselbini, imelo tudi langobardske elemente. Videti je, da je tako na Vranju kot na Rifniku avtohtono prebivalstvo ostalo tudi po odhodu Langobardov, vendar pa je najdb z avarsko-slovansko invazijo ob izteku 6. stol. konec.»

Če povzamem: spremembe naselitve, prihodi in odhodi ljudstev se niso dogajale hkrati, ampak postopoma, v valovih. Etnični in kulturno-jezikovni substrat, s katerim imamo opraviti v zadnjih treh stoletjih pred prihodom Slovanov/Slovencev (to je od zapisa imena Upellae dalje), je torej mogoče označiti za deloma romanizirano sožitje staroselcev (Ilirov oz. Noričanov) in Keltov, pozneje Vzhodnih in Zahodnih Gotov, Hunov, Langobardov, pa še koga. Ponekod na manj izpostavljenih mestih se je to sožitje zavleklo tudi v čas po prihodu Slovanov oz. Slovencev.

V.

Upoštevač dejstvo, da do tega trenutka, če odštejemo nekaj minornih najdb na severnem robu doline in 'izgubljene' templje na Graški gori, ni prav veliko materialnih dokazov o naseljenosti Šaleške doline v stoletjih pred prihodom Slovencev, skušajmo ugotoviti, kaj bi hipotetično vpetje nekaterih toponimov v jezikovno dogajanje pred tem prihodom pomenilo za njihovo notranjo dinamiko in za njihov odnos do današnjih imen, posredno pa tudi za siceršnje dogajanje na tem območju.

Lotter in soavtorji govorijo o 'poselitveni kontinuiteti, ki je segala vse do konca 6. st., deloma pa celo v karolinški čas'. Dejstvo, da je bilo to območje že v rimskih časih malo od rok, saj ne leži neposredno na strateški osi Emona-Celeia-Poetovio, bi povečalo možnost preživetja staroselcev v času velikih selitev, ko se je po Koroščevi 'sredi 6. stol. večina prebivalstva umaknila v teže dostopne kraje in si zgradila pribežališča (Ajdovski Gradec pri Vranju, Ajdna, Hrušica, Rifnik itd.) z obrambnimi in stanovanjskimi objekti ter cerkvami'.

O nastanku krajevnih imen pred naselitvijo Slovanov pravi Marko Snoj:

„Substratna imena so nastala v enem od jezikov ljudstev, ki so pred Slovani naseljevali vzhodne Alpe in ozemlje ob Muri. Ob prihodu Slovanov na področje današnje Slovenije in zamejstva so tu prebivali romansko govoreči prebivalci, ki so nasledili Kelte, na zahodu tudi Venete, Karne in še kako drugo ljudstvo, ti pa neko še starejše indoevropsko ljudstvo, ki so jih včasih enačili z Iliri, danes pa jim bolj neopredeljeno in bolj previdno pravimo paleoevropski substrat. V času naselitve Slovanov so bili na ozemlju današnje Slovenije verjetno še ostanki zahodnogermanskih Langobardov, ki so se leta 568 pod vodstvom kralja Alboina iz naših krajev preselili v Italijo.“

Pozornemu opazovalcu pade v oči dejstvo, da obstaja v Šaleški dolini več imen, ki kažejo očitno sorodnost oz. skupno morfološko provenienco – opišemo jo kot morfem 'el', ki ga uvaja 'p' (pel - Upellae) ali v poznejših zapisih 'b' (bel - Belen) oz. 'v' (vel - Weln, Welan, Welen, Welein itd. – nav. po Blazniku), sledi pa mu samoglasnik in/ali soglasnik 'n'. Najprej je mogoče ugotoviti, da na širšem območju Vitanja takega imena ni, pa tudi to, da je malo verjetna razlaga, po kateri bi bile omenjene sorodnosti v obdobju tisoč let plod naključij (beri: različnih imen, ki bi se neodvisno drug od drugega razvila v skupino s podobnim oz. sorodnim ustrojem); precej bolj verjetno se zdi, da imena izhajajo iz skupnega predhodnika, a so se v teku let pod različnimi vplivi oblikovala vsako na svoj način.

Velenje, Velunja in Lubela označujejo območje/naselje, vodotok in gorski hrbet, vse na severnem oz. vzhodnem robu doline, in se vsaj deloma dotikajo. Velenje leži najnižje, na vzhodu na prvi rečni terasi, Velunjski graben leži na severozahodu območja in sega od dna doline na drugo teraso in čeznjo, Lubela pa predstavlja sam severni rob doline. (Ime potoka **Velunja** je za naš današnji namen najbrž manj zanimivo: če se še v srednjem veku piše 'Bellen' (1336) ali 'Wellen' (1381), je samoglasnik 'u' v današnji obliki imena očitno poznejšega nastanka, verjetno z diferencialno funkcijo.)

Razprostranjenost teh imen navaja na sklep, da se je ime, ki je vsebovalo morfem 'el' (domnevno Upellae), uporabljalo za poimenovanje pretežnega dela severnega oz. severovzhodnega dela doline. Še več, verjetno je, da je ob osnovni lokaciji v dolini – možno območje je dno doline vse od Šaleka preko tedanjih farovških njiv pod cerkvijo sv. Martina (današnje naselje Šmartno), ki so jih v času prve ključne najdbe, rimskega kamna, v 19. stol. pripisali Stari vasi, do mesta, kjer danes stoji tovarna Gorenje in dalje proti zahodu in severu - obstajala tudi višje ležeča, 'rezervna' lokacija, ki so jo staroselci imenovali z istim imenom in je nastala najprej kot zavetišče, kamor so se umikali. Za to domnevo govori najprej tistih nekaj dosedanjih rimskih najdb (tudi tiste v Škalah), dalje Šašlovo videnje trase rimske ceste, ki da je vodila skozi Plešivec in mimo Metulovega vrha proti Šmiklavžu, in končno samo mesto Petrujevega odkritja.

Lubela:

Domneve, da obstaja povezava/kontinuiteta med imeni **Upellae** ter **Lubela** oz. **Velenje**, se lotim najprej z nekaj osnovnimi podatki o jezikovnem dogajanju v času zapisa, t.j. o izvornem jeziku zapisa latinščini.

Rimljani so krajevna imena, kadar so seveda do njih prišla, prevzeli le malo spremenjena ali brez sprememb. Ime Upellae ni opisne oz. povedne narave kot imena, ki so jih sveže nastalim krajem podeljevali Rimljani sami: Ad Pirum/Summas Alpes - Hrušica/Vrh Alp, Ad Fluvium Frigidum - Pri mrzli reki, pri Vipavi oz. Hublju, Aquae Vivae - Žive vode, Krapinske toplice ipd. Večina avtorjev meni, da gre v primeru Upellae za sicer latinizirano, a starejše ime bodisi keltskega, bodisi še starejšega, ilirskega oz. protoevropskega izvora. Besede ni najti v latinskih, pa tudi ne v dosegljivih keltskih slovarjih; prisotna je, če že, samo kot toponim.

Latinščina ni poznala stalnega poudarka, ampak je bil ta premičen oz. na predzadnjem (tretjem) zlogu besede, n.pr. Románus, Romanórum, izg. /ro'manus/, /roma'norum/ (poševnice označujejo zapis izgovora, opuščaju znotraj besede pa sledi poudarjeni zlog). '**Upellae**' so potemtakem izgovarjali, kot se je pisalo, /u'pelae/ (neskrbni približek 'upélaj' oz. /u'pelaj/), to je s poudarkom na zlogu 'pel'. Dvoglasnik 'ae' je ob obrazilu za genitiv ednine tudi obrazilo za nominativ množine ženskega spola, kar navaja na sklep, da so Upellae - podobno kot Jesenice ali Trbovlje - množinski samostalnik.

Do Cicerona (106 pr.n.št.--43 pr.n.št.) so se dvoglasniki izgovarjali tako, kot so se pisali, v našem primeru torej zaporedno povezano /a/ in /e/. Od Cicerona dalje se je izgovor začel - postopoma in v geografskem oziru neenakomerno - spreminjati, tako da so nekaj (sto let) kasneje skupino /ae/ izgovarjali kot /æ/ oz. kot širok /ɛ/. Ime Upellae bi se takrat lahko izgovarjalo /u'pɛlɛ/ z možnostjo redukcije zadnjega samoglasnika v polglasni /ə/ zaradi nepoudarjenosti, čeprav je treba računati tudi z možnostjo, da se je ohranil izvorni /ae/ ali /a/.

Odprt ostaja še začetni 'L', ki ga domnevni izvorni toponim ni vseboval. Latinščina sicer ni poznala določnih členov, se pa v vulgarni latinščini od Plauta (254 – 184 pr.n.št.) dalje raba

kazalnih zaimkov, med njimi kazalnega zaimka 'ille', približuje rabi oz. funkciji, ki so jo dobili določni členi v poznejših romanskih jezikih - v francoščini edninska 'le', 'la', v italijanščini 'il', 'la' itd.

Tako je iz

'ille Upella-e' ('ille upella-e')

mogoče izpeljati – v oklepaju prečrtam domnevno opuščene glasove/znake -

'(il)l(e) upel(t)a-e', torej *'lupela'* (ob strani puščam možnost 'volčje planine');

od tod je do *'lubela'* samo še – ne prav dolg - korak.

Omeniti je treba še, da se je 'ille' razen v anaforični situaciji (ponavljanje začetnih besed v vrsticah) uporabljal predvsem s konotacijo oddaljenosti, torej v smislu 'tisti', 'oni'. V našem primeru bi to impliciralo delitev območja Upellae na 'te (bližnje, tukajšnje, spodnje) Upellae' na prvi rečni terasi in na 'one (tiste, oddaljene, zgornje) Upellae' ('Lupellae'), ki so ležale na planinskem severnem robu doline, tj. na območju, kjer je Petru našel svetišča in ki leži v neposredni soseščini Lubele.

Velenje:

Pri imenu Velenje se zdijo stvari manj enoznačne. Marko Snoj domneva njegov izvir v osebnem imenu (Uuelena), kar bi dokumentirani začetek zgodbe postavilo v 9. stoletje. Pred tem so nastale domneve, da gre pri slovenskem imenu za navezavo na ime boga Velna, France Bezljaj je skušal njegov izvir poiskati v slovenskih/slovanskih korenih - šlo naj bi za »sledove neke alpsko-slovenske toponimične baze, ki se nam je ohranila v apelativu *velna*« (krčevina, 'posekana hosta za požar') - to možnost na pomenski ravni podpirajo ledinska imena v neposredni soseščini: Laze ('požar, večkrat obsejan'), Trèbuše, v katerih se skriva koren 'trebiti', in - zdaj potopljene - Preloge ('neobdelana njiva').

Pri poskusu rekonstrukcije imena se podobno kot pri imenu Lubela najprej oprem na koren besede z značilnim morfemom 'el', ki ga uvajajo 'p' (pel - Upellae) ali poznejši 'b' (bel - Belen) ali 'v' (vel - Weln, Welan, Welen, Welein itd.), sledi pa mu samoglasnik in/ali soglasnik 'n'. Pri tem pade v oči nedoločena vrednost, bolje: polivalenca samoglasnika, ki sledi skupini 'el' - pojavlja se enkrat kot 'e', drugič kot 'a', tretjič kot 'ei' oz. (v izg.) 'aj', četrtič iz zapisa (zaradi nepoudarjenosti?) izgine itd. Morda bi ravno ta 'nedoločenost', 'neurejenost' lahko bila znak za njegovo drugačno, domnevno dvoglasniško naravo. Za to bi govoril hkratni obstoj več razlik: najprej razlika med nemškimi oblikami **Wöllan**, **Wölläna**, **Welein** itd., kjer sta samoglasnika različna (za razliko od nemškega načina pisave se v slovenski varianti pišeta oba samoglasnika kot 'e'), potem razlika med nemškima oblikama in slovensko obliko **Velenje**, pa navsezadnje tudi še danes različen izgovor slovenske oblike (velenjski /ve'lénje/ z ozkim /é/ in 'ljublanski' izgovor /ve'lênje/ s širokim, kvazi dvoglasniškim /ɛ/). Očitno oba jezika čutita določeno posebnost, drugačnost samoglasnika v drugem zlogu, le da jo artikulirata vsak po svoje.

Možno je tudi, da so na predсловanski toponim vplivali (pra)germanski jezikovni mehanizmi. Hipotetična pragermanska faza v razvoju nemškega jezika traja nekako do leta 750 n.št., realno zgodovinsko ozadje našega primera pa bi bilo obdobje gotskega kraljestva (488-536 n.št.), podaljšano še za čas Langobardov, ki so jim sledili in ki se konča (če se, prim. Šašlovo ter Lotterja in soavtorjev pripombo) z letom 568 n.št. Osemdeset let skupnega življenja namreč že predstavlja obdobje, v katerem bi lahko prišlo do medsebojnih – tudi jezikovnih – vplivov med staroselci in Germani, česar od možnih zgodnejših, a kratkotrajnih stikov, npr. med vojnimi pohodi, ni mogoče pričakovati.

Med drugo nemško oz. germansko premeno (zweite Lautverschiebung, na prehodu iz pragermanščine v Althochdeutsch) iz glasov /p/, /t/, /k/ nastanejo /f/, /s/, /x/. Če zdaj besedo

/u'pele/

izpostavimo temu jezikovnemu mehanizmu, dobimo iz /u'pele/

/u'fele/, ki ga od **/u'vele/** ločuje samo zvonečnost zadevnega soglasnika.

Premena ploziva /p/ v frikativ /f/ ali /v/ obstruentni značaj uvodnega soglasnika sicer ublaži, vendar ga tudi ohranja. Hkrati se spremeni poudarek: namesto latinščini lastnega premičnega poudarka oz. poudarka na predzadnjem zlogu operira nastajajoča nemščina s stalnim poudarkom na prvem zlogu oz. na korenu besede. Ker je bil v tem primeru /u/ nepoudarjen (nemška verzija imena Wöllan se za razliko od slovenskega Velenja še danes naglaša na prvem zlogu, t.j. pred 'l'), bi bil zato hipotetično izgubljen/opuščen - in do rudimentarne oblike spet le korak.

VI.

Opisana jezikovna dinamika in v njenem okviru možni razvoj domnevnega skupnega imenskega izvira razkrivata možnosti predslovenskih premen, s pomočjo katerih bi lahko (sta?) imeni, ki ju poznamo kot Lubela in Velenje, nastali iz imena Upellae. Vsekakor je težko zanikati očitno strukturno sorodnost različic, ki napeljuje na skupno izhodišče, na skupno jedro, in se je ohranila še skozi poznejše spremembe. Tudi če predstavlja ta dinamika le enega od kamenčkov v mozaiku in ne kakšnega dokončnega, 'epohalnega' dokaza, vendarle povečuje verjetnost in podčrtuje utemeljenost Šaslove 'šaleške' domneve, ki ji daje Petrujevo odkritje bistveno večjo, celo odločilno težo.

Zadnji dokaz bodisi za bodisi proti bo pa kot že kdaj prej smiselno prepustiti arheologom, pri čemer lahko samo upamo, da bo takrat, ko jim bo dano izkopavati, še kaj tam, kar bo mogoče izkopati.

Lit.:

1. Jaro Šašel: Upellae – Vitanje?, Zgodovinski časopis, l. 1954/1-4
2. Jože Hudales: Velenje v rimskih časih -..., Naš čas (01.02.1980), volume 16, issue 4. URN:NBN:SI:DOC-1K08RSTQ from <http://www.dlib.si>
3. (Peter Petru): Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979
4. <http://www.tabula-peutingeriana.de>; 16.9.2011
5. Jaro Šašel: Slovenski prostor od Keltov do Slovanov, Kronika, l. 1978/2
6. Otto Kronsteiner: Die Alpenlawische Personennamen, Wien 1981
7. Pavle Blaznik: Severna Štajerska in jugoslovanski del Koroške do l. 1500, Maribor 1988
8. Paola Korošec: Alpski Slovani/Die Alpenlawen, Ljubljana 1990
9. Friedrich Lotter, Rajko Bratož, Helmut Castritius: Premiki ljudstev na območju Vzhodnih Alp in Srednjega Podonavja med antiko in srednjim vekom (375-600), Ljubljana 2005
10. Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda I, Ljubljana 1964
11. http://www.freidok.uni-freiburg.de/volltexte/2075/pdf/Erlaeuterungen_zur_mhd_Grammatik.pdf; 14.10.2011

12. Marko Snoj: Slovenska zemljepisna imena v luči etimologije,
www.centerslo.net/files/file/ssjlk/46%20SSJLK/Snoj.pdf, 23.7.2011
13. Marko Snoj, ESSZI, Ljubljana 2009, str. 450 in 451
14. F. Bezljaj: Zbrani jezikoslovni spisi, Ljubljana 2003
15. <http://www.cnrtl.fr/etymologie/le>; 14.11.2011
16. Karla Zajc-Berzelak, Stane Berzelak: Vodnik po Mislinjski dolini, Slovenj Gradec 1992